

Dr hab. Elżbieta Gołata, prof. nadzw. UEP
Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu
Wydział Informatyki i Gospodarki Elektronicznej
Katedra Statystyki

**Ocena osiągnięć naukowo-badawczych, dorobku dydaktycznego i popularyzatorskiego
oraz współpracy międzynarodowej dr Małgorzaty Flagi
w postępowaniu habilitacyjnym w dziedzinie nauk o Ziemi, w dyscyplinie geografia**

Formalną podstawą przygotowania recenzji jest pismo z 2.04.2019 r., w którym dr hab. Sławomir Terpiłowski, prof. nadzw. UMCS, Dziekan Wydziału Nauk o Ziemi i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie informuje, że Centralna Komisja ds. Stopni i Tytułów powołała mnie na recenzenta w postępowaniu habilitacyjnym dr Małgorzaty Flagi.

Podstawą prawną dla prowadzonego postępowania habilitacyjnego jest art. 18a ust.5 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U. z 2003 r. nr 65 poz. 595 ze zm. w Dz.U. z 2016 r. poz. 882 i 1311 i w Dz.U. z 2017 r. poz. 859), art. 179 ust.2 ustawy z dnia 3 lipca 2018 r. *Przepisy wprowadzające ustawę – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce* (Dz.U. z 2018 r. poz. 1669), rozporządzenie MNiSW z dnia 26 września 2016 r. w sprawie szczegółowego trybu i warunków przeprowadzania czynności w przewodzie doktorskim, w postępowaniu habilitacyjnym i w postępowaniu o nadanie tytułu profesora oraz rozporządzenie MNiSW w sprawie kryteriów oceny osiągnięć osoby ubiegającej się o nadanie stopnia doktora habilitowanego (Dz.U. z 2011 r. nr 196, poz. 1165).

Do pisma Dziekana załączona była dokumentacja, którą otrzymałam 10 kwietnia 2019 r. Dokumentacja zawiera:

- wniosek o przeprowadzenie postępowania habilitacyjnego,
- potwierdzoną kopię dyplomu stwierdzającego uzyskanie przez Habilitantkę stopnia doktora nauk o Ziemi w zakresie geografii,
- dane osobowe Habilitantki,
- autoreferat przedstawiający osiągnięcia naukowo-badawcze w języku polskim i angielskim,
- wykaz aktywności badawczo-naukowej,
- wykaz osiągnięć dydaktycznych i sprawowanej opieki naukowej, współpracy z instytucjami, organizacjami i towarzystwami naukowymi w kraju i zagranicą,
- zestawienie oraz kopie artykułów do oceny.

Otrzymana dokumentacja jest kompletna i wystarczająca na potrzeby niniejszej recenzji. Jednocześnie oświadczam, że nie jestem współautorem żadnej z opublikowanych przez dr Małgorzatę Flagę prac naukowych i nie współpracowałyśmy w ramach projektów badawczych.

Prezentowana poniżej ocena dorobku dr Małgorzaty Flagi została przedstawiona w czterech wyodrębnionych punktach zawierających:

1. ocenę monografii pt. „Model przemian demograficznych w regionach wyludniających się Polski na przykładzie województwa lubelskiego”, wskazanej jako główne osiągnięcie naukowe zgodnie z art. 16 ust. 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U. nr 65, poz. 595 ze zm.)
2. ogólną ocenę dorobku naukowo-badawczego w okresie po uzyskaniu przez Habilitantkę stopnia doktora nauk o Ziemi w zakresie geografii,
3. ocenę dorobku dydaktycznego, popularyzatorskiego oraz współpracy międzynarodowej,
4. stwierdzenie o zasadności nadania Habilitantce stopnia naukowego doktora habilitowanego nauk o Ziemi w zakresie geografii.

1. Ocena monografii pt. „Model przemian demograficznych w regionach wyludniających się Polski na przykładzie województwa lubelskiego”, stanowiącej osiągnięcie naukowe wskazane przez Habilitantkę w myśl § 16 ust. 2 Ustawy z dnia 14 marca 2003 r.

Wskazany przez Habilitantkę osiągnięciem naukowym jest książka o charakterze monografii składająca się ze *Wstępu*, sześciu rozdziałów oraz *Podsumowania*. Książka zawiera także obszerną bibliografię, załączniki, wykaz materiałów pomocniczych, w tym spis fotografii, rycin, tabel, spis załączników i streszczenie w języku angielskim. Praca liczy 389 stron tekstu.

Praca dr M. Flagi poświęcona jest zagadnieniom przemian demograficznych w wyludniających się regionach Polski, ze szczególnym uwzględnieniem województwa lubelskiego. Problematyka zmian procesów demograficznych jest szczególnie ważna w sytuacji zmniejszającej się liczby ludności kraju przede wszystkim z uwagi na wyjątkową intensywność zachodzących przemian i ich zróżnicowanie terytorialne. W 2018 r. w Polsce zauważalny był wyraźny, wynoszący już ponad 127 tys. osób spadek liczby ludności, która wg stanu na 31.12.2018 r. wynosiła 38 411 148, w porównaniu do 38 538 447 wg stanu na koniec 2011 r. Według prognozy GUS¹ oczekiwać można dalszego spadku liczby ludności, który do 2050r. może wynieść ponad 4,5 mln osób, tj. około 12% populacji kraju (z końca 2013 r.). Prognozy GUS nie uwzględniają jednak migracji, nawet jeśli ich podstawę stanowi tzw. ludność rezydująca². Eksperymentalne badania w tym zakresie³ wskazują, że przewidywania prognozy GUS są raczej optymistyczne.

---

¹GUS (2014). *Prognoza ludności na lata 2014 - 2050*, GUS, Warszawa, 2014, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/prognoza-ludnosc/prognoza-ludnosc-na-lata-2014-2050-opracowana-2014-r-,1,5.html>; GUS (2015).

² Ludność rezydująca to ogół osób mieszkających/przebywających na danym terenie przez okres co najmniej 12 miesięcy. *Prognoza ludności rezydującej dla Polski na lata 2015 - 2050*, GUS, Warszawa, 2015, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/prognoza-ludnosc/prognoza-ludnosc-rezydujacej-dla-polski-na-lata-2015-2050,8,1.html>; GUS (2013). *Migracje zagraniczne ludności*. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011. GUS, Warszawa, 2013

³ Fihel A. (2015). *Wpływ czasowych migracji zagranicznych na perspektywy demograficzne Polski*, w: „Wiadomości Statystyczne” nr 7, s. 74-89. Gołata E. (2015), *Rozwój demograficzny Polski w świetle wyników*

Transformacja gospodarcza po 1989r., bezrobocie i nowe wyzwania gospodarki rynkowej, to warunki w których wiele osób nie potrafiło się odnaleźć. Po 1. maja 2004 r. akcesja do UE i sukcesywne otwieranie rynków pracy dla Polaków, a przede wszystkim duża różnica w poziomie wynagrodzeń spowodowały kolejną falę migracji. Istotnie zwiększyła się skala zjawiska. Liczba osób przebywających poza granicami kraju wzrosła z ok. 1 mln w 2003 r. do ponad 2,3 mln w 2007 r. i pomimo kryzysu 2008r. nie uległa zmniejszeniu. Dane Spisu Ludności z 2011 r. wskazują na ponad 1,5 mln emigrantów długookresowych. Z kolei ostatnie szacunki GUS podają, że w końcu 2017 r. poza granicami Polski przebywało czasowo ponad 2,5 mln osób. Z badań nad migracjami wynika, że skłonność imigrantów do powrotu maleje wraz ze wzrostem długości pobytu za granicą. Oznacza to, że wyjazdy czasowe mogą przybierać charakter długookresowy czy nawet osiedleńczy. Założenie rodziny i pozostanie za granicą w momencie rozpoczęcia edukacji szkolnej przez dzieci często decydują o przekształceniu charakteru migracji. Można przypuszczać, że wielu migrantów w ogóle nie powróci do kraju, a jeśli tak, to po wielu latach.

Powyższej przedstawiona sytuacja demograficzna utwierdza w przekonaniu o aktualności i ważności problematyki badawczej podjętej w monografii habilitacyjnej. W swoich rozważaniach Autorka odwołuje się do teorii demograficznych, w szczególności wykorzystywane są teorie przejścia demograficznego, w tym teoria przejścia, której podstawy przedstawione zostały przez F. Notesteina, A. Landry'ego i W.S. Thompsona, koncepcja II przejścia demograficznego van de Kaa czy zaproponowana przez Zelynsky'ego teoria przejścia migracyjnego. Habilitantka formułuje również cele teoretyczno-metodologiczne (s. 17), jednak w mojej ocenie praca ma przede wszystkim wymiar poznawczy.

Tytuł książki jest intrygujący, z jednej strony budzi zainteresowanie, ale również zraża nietypowym szykiem zdania. Czytając tytuł odruchowo zmieniamy kolejność⁴, co oczywiście drażni. Wątpliwości dotyczą też zakresu przestrzennego badania, czy obejmuje ono wszystkie wyludniające się regiony Polski, czy też jest studium przypadku. Nie ulega wątpliwości, że przedmiotem zainteresowania Habilitantki jest sytuacja demograficzna w województwie lubelskim. Jeśli tytuł oraz treść każdego z sześciu rozdziałów monografii nawiązują do województwa lubelskiego, uzasadnione zdziwienie może budzić fakt, że zostało to odzwierciedlone jedynie w podtytule monografii. Prawdopodobnie Autorka zamierzała w ten sposób wskazać na ogólny wymiar przedstawionych rozważań w odniesieniu do wszystkich wyludniających się obszarów. Jednak próba uogólnień bazuje na badaniu empirycznym konkretnego obszaru, którego odrębność Habilitantka podkreśla i udowadnia w rozprawie⁵

---

prognozy GUS 2050, referat wygłoszony podczas konferencji naukowej: Rola środowisk naukowych, samorządowych i służb statystyki publicznej we wzmacnianiu pozytywnego wizerunku statystyki. Konferencja z okazji obchodów Dnia Statystyki Polskiej. Szczecin, 23 marca 2015 r.

⁴ Zamiast: *w regionach wyludniających się Polski*, powiemy raczej: *w wyludniających się regionach Polski*.

⁵ Autorka podkreśla, że wyróżnikiem Lubelszczyzny jest fakt, „że prezentuje specyficzny w skali nie tylko Polski, ale też Europy, typ przestrzeni społeczno-ekonomicznej” (s.11). W innym miejscu Habilitantka pisze, że na Lubelszczyźnie pojawiły się „specyficzne problemy ludnościowe, społeczne i gospodarcze symptomatyczne dla obszarów peryferyjnych i przygranicznych” (s12).

(s.11): w tezie drugiej głosi, że Lubelszczyzna znacząco odbiega od kraju jako całości (s.16), w tezie piątej wskazuje, że układ uwarunkowań w województwie lubelskim w niewielkim stopniu powtarza się w innych częściach kraju, a w szóstej tezie twierdzi, że to właśnie czynniki lokalne spowodowały inne od przedstawianych przez teorie przemiany demograficzne (s. 17). Idea ta widoczna jest także w autoreferacie (s.1).

Sformułowanie celu opracowania Autorka poprzedziła przedstawieniem sześciu tez, w każdej odwołując się również do sytuacji demograficznej Lubelszczyzny. Tezy choć są wypunktowane, zostały sformułowane dość obszernie, z wieloma powtórzeniami i niezbyt precyzyjnie.

Przykładowo, w tezie pierwszej Autorka pisze o „wyjątkowo niepomyślnej sytuacji demograficznej”, „kryzysie lub depresji demograficznej” – trzy linie negatywnie oceniających określeń po by napisać, że podstawowym elementem owego kryzysu jest trwałe wyludnianie się większości obszarów regionu. Dalej, w tej samej tezie Autorka pisze, że przyczyną są „negatywne zjawiska w zakresie migracji i ruchu naturalnego oraz niekorzystne modyfikacje struktury”. Nie wyjaśnia jednak, jakie to są „negatywne zjawiska w zakresie migracji”. Może należy napisać wprost, że przyczyną wyludniania się regionu jest emigracja czy ujemne saldo migracji. Podobne pytanie dotyczy „niekorzystnej modyfikacji struktury”, czy chodzi o odpływ ludzi młodych, ubytek siły roboczej, czy starzenie się populacji. Nagromadzenie w jednej tezie, a także w całej pracy, określeń wartościujących takich jak: niepomyślny, negatywny czy niekorzystny, jest w niewłaściwe dla pracy naukowej, która powinna dostarczać rzetelnego, opartego na faktach opisu sytuacji (w tym przypadku demograficznej), jej przyczyn i konsekwencji.

Czytelnik ma trudność w zrozumieniu przedstawionych tez, których treść można syntetycznie odzworować w następujący sposób (s.16-17):

1. województwo lubelskie charakteryzuje trwałe wyludnianie się i deformacja struktury demograficznej;
2. Lubelszczyzna znacząco odbiega pod względem ludnościowym od pozostałych regionów Polski;
3. pod względem demograficznym Lubelszczyzna jest zróżnicowana wewnątrz;
4. przyczyną kryzysu demograficznego Lubelszczyzny jest zapóźnienie społeczno-gospodarcze oraz czynniki historyczne, kulturowe i społeczne wynikające z przygranicznego położenia;
5. złożony i wewnątrzregionalnie zróżnicowany zespół czynników wynikających z lokalizacji województwa (niepowtarzalny w innych częściach kraju) jest przyczyną niespójności demograficznej w regionie;
6. oddziaływanie czynników lokalnych i regionalnych powoduje odchylenia od wzorcowych zmian opisywanych przez teorie ludnościowe.

Do powyższej syntezy zmusiło mnie wielokrotne wczytywanie się w treść tez. Są w nich wyraźne powtórzenia (np. w tezie drugiej: twierdzenie, że „Lubelszczyzna znacząco odbiega

od kraju jako całości”, jest ponownie wyrażone słowami „można zaobserwować wyraźną odmienność województwa od pozostałych obszarów Polski” – s.16). Wydaje się również, że tezy trzecia i piąta głoszą (częściowo) te same treści o wewnętrznym zróżnicowaniu sytuacji demograficznej Lubelszczyzny.

Ostatecznie Habilitantka wskazuje dwa podstawowe cele „teoretyczno-metodologiczne” opracowania:

- „poszerzenie współczesnego podejścia badawczego dotyczącego obszarów wyludniających się w Polsce i stworzenie nowego paradygmatu tych badań” (s.17),
oraz
- „stworzenie oryginalnego i uogólnionego modelu przemian ludnościowych na obszarach depopulacyjnych Polski po II wojnie światowej” (s.17).

Ponadto oprócz celu teoretyczno-metodologicznego Autorka przedstawia cel praktyczny, jakim jest:

- „przygotowanie opracowania, które w sposób całościowy i wielopłaszczyznowy przedstawi problematykę ludnościową Lubelszczyzny, ukazując zróżnicowanie zjawisk i procesów demograficznych w czasie – w możliwie długiej perspektywie oraz przestrzenne – w granicach regionu”(s.18).

Do problemów w zrozumieniu oraz rozróżnieniu pomiędzy wskazanym pierwszym i drugim celem teoretyczno-metodologicznym odniosę się oceniając ich realizację. Zauważę natomiast, że Habilitantka słusznie podkreśla wymiar aplikacyjny opracowania. Tak zdefiniowane cele nadrzędne Pani Doktor zamierza osiągnąć poprzez realizację 10 zadań szczegółowych (celów pośrednich), które Jej zdaniem, korespondują ze sformułowanymi wcześniej tezami. Jednak nie jest to bezpośrednio przełożenie tez na zadania, co wynika chociażby z różnej ich liczby oraz braku wskazania wprost, weryfikacji której tezy służy dane zadanie. Poszczególne zadania prowadzą się do ukazania aktualnego oraz wcześniejszych stanów, procesów i struktur ludnościowych Lubelszczyzny, w okresach różnych uwarunkowań politycznych i społeczno-gospodarczych. Kolejne zadania to wyjaśnienie sytuacji demograficznej na gruncie teorii i identyfikacja uwarunkowań z podkreśleniem⁶ wpływu przygranicznego położenia Lubelszczyzny oraz ustalenie ich hierarchii. Studium przypadku ma potwierdzić rolę czynników lokalnych. Habilitantka zamierza także rozpoznać i wyeksponować⁷ wewnętrzne zróżnicowanie sytuacji ludnościowej w regionie w powiązaniu z typami przestrzeni geograficznej i ukazać skutki przemian demograficznych. Ostatnim zadaniem ma być skonstruowanie modelu przemian demograficznych zachodzących podczas wyludniania się obszarów wiejskich.

---

⁶ Dlaczego nie wystarczy identyfikacja uwarunkowań? Czy Habilitantka z góry zakłada ich określoną hierarchię?

⁷ Dlaczego nie wystarczy rozpoznanie wewnętrznego zróżnicowania sytuacji ludnościowej wraz z powiązaniem z typami przestrzeni geograficznej?

Habilitationka twierdzi, że realizacji celu podporządkowała strukturę pracy, która składa się z liczącego 31 stron *Wstępu*, ośmiostronicowego *Podsumowania* i sześciu rozdziałów, w których podejmowane są kolejno następujące kwestie:

rozdział I – Regres liczby ludności jako główny przejaw degradacji demograficznej województwa lubelskiego (s. 23);

rozdział II – Rola migracji oraz przyrostu naturalnego w zmianach zaludnienia regionu lubelskiego (s. 39);

rozdział III – Konsekwencje wyludniania się regionów wiejskich Lubelszczyzny (s. 33);

rozdział IV – Procesy demograficzne w woj. lubelskim w świetle teorii rozwoju ludnościowego (s. 25);

rozdział V – Uwarunkowania zmian ludnościowych w województwie lubelskim i ich przestrzenne zróżnicowanie (s. 67);

rozdział VI – Modele przemian demograficznych na obszarach wiejskich województwa lubelskiego (s. 95).

Tak jak chaotyczne i nieuporządkowane jest przedstawienie tez, tak również konstrukcja pracy jest nietypowa i budzi wątpliwości⁸. Autorka w pierwszej kolejności przeprowadza bardzo szczegółową analizę empiryczną zmian liczby ludności, migracji i przyrostu naturalnego oraz skutków wyludniania się obszarów wiejskich. Dopiero w połowie monografii przedstawione są teorie (rozdział IV), które pozwalają Habilitationce określić uwarunkowania przemian demograficznych i badać ich przestrzenne zróżnicowanie. Określenie hierarchii determinant oraz typologia gmin, oparta na podobieństwie uwarunkowań przemian demograficznych, poprzedzają studia przypadku. W ostatnim podrozdziale pracy, na przykładzie opisu depopulacji w wybranych gminach, Habilitationka przedstawia model przemian ludnościowych.

Ocena merytorycznej wartości pracy oraz realizacji celu

W moim odczuciu Autorka chciała przedstawić w pracy zbyt wiele. Jest skrupulatną dokumentalistką – bardzo szczegółowo, wręcz drobiazgowo opisuje zmiany w liczbie ludności województwa lubelskiego, mieszkańców wsi i miast. Na tym drobiazgowym ujęciu, niestety cierpi ogólność opisu, miesza się porządek i logika wyводу⁹, gubi ciągłość wnioskowania ztraca możliwość syntezy.

Autorka bardzo ambitnie pisze, że zamierza stworzyć nowy paradygmat badań dotyczących wyludniających się obszarów. Aby udzielić odpowiedzi na pytanie o realizację tak określonego celu pracy, w pierwszej kolejności należy przedstawić czym jest paradygmat, jaki jest dotychczas stosowany, a następnie przedstawić nowe ujęcie. Nie znalazłam w pracy odwołań do pojęcia paradygmatu, czy też sposobu jego pojmowania. Owszem Autorka proponuje pewien schemat badań, ale w moim odczuciu sformułowanie pierwszego celu jest zbyt śmiałe. Pojęcie paradygmatu według Thomasa Kuhna oznacza powszechnie uznane teorie i koncepcje

---

⁸ Pomijam w tym miejscu nadmiernie obszerny *Wstęp*, szczególnie w porównaniu ze stosunkowo krótkim *Podsumowaniem* i bardzo zróżnicowaną długość poszczególnych rozdziałów.

⁹ W pierwszej kolejności autorka szczegółowo opisuje przemiany – a dopiero później szuka ich uzasadnienia w teoriach demograficznych i uwarunkowaniach społecznych.

tworzące fundamenty modelowych rozwiązań w określonej dziedzinie nauki¹⁰. Natomiast przedstawiony w pracy rezultat, to po prostu model cyklu depopulacyjnego¹¹. Model ten Autorka określa także mianem „schematu całościowo przedstawiającego i objaśniającego przebieg i zależności pomiędzy zjawiskami składającymi się na depopulację” (s. 322-323). Model ten powstał na bazie znajomości zagadnień wyludniania się wsi Lubelszczyzny. Zauważmy także, że „stworzenie oryginalnego i uogólnionego modelu przemian ludnościowych na obszarach depopulacyjnych Polski po II wojnie światowej” (s. 17) odpowiada realizacji drugiego celu teoretyczno-metodologicznego.

Powyższy przykład przedstawia nadużywanie „wielkich słów”, zamiast konkretnego określania realizowanych zadań. Ponadto jest to przyczyną wielu powtórzeń, gdyż dwa cele stanowią w rzeczywistości jeden, który został w pracy zrealizowany. Prosty opis zadań jest także stosowany w monografii, np. w sformułowaniu celu praktycznego (s.18). Świadczy to o umiejętnościach Autorki oraz niezbyt starannym przygotowaniu tekstu rozprawy i jego weryfikacji, gdyż w wielu miejscach język razi powtórzeniami i nieprecyzyjnymi, wręcz beztrosko używanymi sformułowaniami. Skrócenie liczącej blisko 400 stron monografii znacznie poprawiłoby jej odbiór.

Powracając jednak do oceny realizacji celu pracy. W *Podsumowaniu*, Autorka już nie pisze, iż celem pracy było stworzenie nowego paradygmatu. Za realizację pierwszego celu uważa wypracowanie „autorskiej koncepcji całościowych studiów obszarów wyludniających się w Polsce” (s.331). Szkoda tylko, że koncepcja badania została przedstawiona w *Podsumowaniu*¹² zamiast we *Wstępie*. Przedstawiono ją w formie trzech komponentów, pomiędzy którymi Habilitantka zauważa istnienie relacji sprzężenia zwrotnego. Jako zasadniczy komponent wskazuje „złożoną sekwencję przemian ludnościowych dokonującą się w zakresie migracji oraz przyrostu naturalnego”. M. Flaga wskazuje tutaj 4 etapy „cyklu depopulacyjnego”, które przedstawia w ujęciu historycznym, jednak bez powiązania z ich uwarunkowaniami, które określa mianem komponentu drugiego (w skali kontynentalnej, na poziomie krajowym oraz regionalnym i lokalnym). Przy czym Autorka zauważa, że czynniki te kształtują zjawiska ludnościowe. Na koniec, jako trzeci komponent przedstawione są konsekwencje, wśród których Habilitantka wymienia zmiany struktury ludności według płci i wieku. Tym razem podkreślono, że struktura jest „kluczowym czynnikiem ruchu naturalnego”. Niezależna (oddzielna) kolejność omawiania poszczególnych komponentów modelu powoduje powtórzenia oraz komplikuje i zaciemnia relacje między nimi, nie ukazuje logicznych powiązań. To zespół czynników kształtujących¹³ zjawiska ludnościowe powoduje określony ich przebieg, którego rezultatem jest aktualny¹⁴ stan i struktura ludności, co oczywiście powoduje

¹⁰ T. Kuhn (1962, *The Structure of Scientific Revolutions*): "Universally recognized scientific achievements that, for a time, provide model problems and solutions for a community of practitioners".

¹¹ Znam pojęcie cykliczności rozwoju demograficznego, ale nie rozumiem określenia „cykl depopulacyjny”.

¹² Za opis koncepcji można uznać objaśnienia do schematu/modelu (ryc. 39, s. 324), co oznacza, że koncepcja badania została przedstawiona w ostatnim, poprzedzającym *Podsumowanie*, punkcie pracy.

¹³ Determinanty nie „rzutują” „a nie rzutujących na” (s. 331)

¹⁴ Aktualny stan ludności, a nie jak pisze Autorka „współczesny”.

określone konsekwencje dla rozwoju regionu. Przedstawienie koncepcji w formie schematu Autorka uznaje za realizację celu drugiego. Schematowi towarzyszą odpowiednie objaśnienia i opis relacji pomiędzy wyszczególnionymi komponentami, co tym bardziej wskazuje na jedność celów pierwszego i drugiego oraz graficzną i opisową formę prezentacji.

W trzech pierwszych rozdziałach pracy dr M. Flaga opisała zmiany w liczbie ludności, ruchu wędrownym i naturalnym oraz sytuację społeczno-ekonomiczną na Lubelszczyźnie. Tendencje zmian w liczbie ludności zamieszkującej województwo lubelskie są przedmiotem rozważań w rozdziale I. Rozdział ten jest krótszy od *Wstępu!* Podstawowym mankamentem opisu jest w tym przypadku posługiwanie się liczbami absolutnymi i surowymi współczynnikami demograficznymi, częste odwołania do sytuacji w kraju, podczas gdy w tablicach przedstawiono jedynie dane dla województwa lubelskiego. Autorka wiąże zmiany demograficzne z sytuacją gospodarczą kraju i regionu. Na tym etapie zapomina jednak o znaczeniu czynników demograficznych w rozwoju ludności. Dlatego niepokoją takie stwierdzenia jak: „od połowy lat 80. XX w. wraz z zaistnieniem kryzysu gospodarczego nastąpiło gwałtowne zahamowanie wcześniejszego dynamicznego rozwoju demograficznego Polski” (s. 45). Podstawową przyczyną mniejszej liczby urodzeń w drugiej połowie lat 80. było przede wszystkim wkraczanie w wiek prokreacyjny roczników niżu połowy lat 60¹⁵. Ponadto głęboki kryzys ekonomiczny, o którym wspomina Habilitantka to przełom lat 80., galopująca inflacja i spadek realnych dochodów ludności. W 1981 r. odnotowano spadek dochodu narodowego o 22%, a w 1982 r. płaca realna spadła o blisko 24% poziomu z 1980 r. Poziom PKB z 1980 r. udało się osiągnąć w 1986r. Zauważmy jednocześnie, że początek lat 80. to lata wyżu demograficznego¹⁶, w 1983 r. odnotowano w Polsce blisko 710 tys. urodzeń, a współczynnik dzietności teoretycznej wynosił 2,42. Z drugiej strony Habilitantka niejednokrotnie daje wyraz znajomości konsekwencji zmian stanu i struktury, w tym tzw. „falowania” demograficznego, np. w interpretacji danych tabeli 6 (s. 91). Przykro więc, że koncentracja na jednym zagadnieniu ogranicza uwzględnienie innych. Przypuszczam, że jest to efekt nadmiernej drobiazgowości opisu oraz braku należytej dbałości o precyzję sformułowań. Dr Flaga w bardzo szczegółowy sposób przedstawia zmiany liczby ludności miast i wsi oraz w przekroju gmin woj. Lubelskiego.

Chociaż tytuł rozdziału II sugeruje, że zawarto w nim opis ruchu wędrownego, Autorka opisuje również zmiany w zakresie ruchu naturalnego. Rozdział ten kończy typologia gmin według zmian zaludnienia (przyrostu rzeczywistego). Podobnie, jak w rozdziale pierwszym, Autorka sięga do czasów powojennych, co jest niewątpliwą zaletą, gdyż badanie tendencji rozwoju ludności wymaga długotrwałej obserwacji. Zaletą przedstawionych tutaj rozważań jest także kartograficzna forma prezentacji zjawisk. Dr M. Flaga łączy opis migracji z uwarunkowaniami gospodarczymi. W opisie migracji wewnętrznych, jak również zagranicznych bazuje przede wszystkim na literaturze przedmiotu, sama rzadko sięga do

---

¹⁵ Efekt tzw. echa demograficznego ukazuje analiza stanu i struktury ludności w formie piramidy wieku na stronie Internetowej GUS <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/ludnosc-piramida/>

¹⁶ Wyż lat 80. to echo wyżu połowy lat 50.

źródeł statystycznych. W rezultacie otrzymujemy efekt omówienia literatury. Plusem jest z kolei zwrócenie uwagi na trudności pomiaru migracji zagranicznych, ich znaczne niedoszacowanie, różnice definicji i nieporównywalność szacunków. W rozważaniach dotyczących sytuacji po 1989 r. Pani Doktor porusza wiele istotnych kwestii przeprowadzając tutaj analizy na podstawie różnych dostępnych źródeł. Cenne są w tym zakresie uwagi dotyczące migracji Białorusinów i Ukraińców. W drugiej części rozdziału Habilitantka przedstawia przemiany w zakresie ruchu naturalnego. Niestety całość wywodu, w tym porównania w czasie i w przestrzeni bazuje na surowych współczynnikach urodzeń, zawierania małżeństw oraz zgonów. W przekroju gmin nie ma możliwości policzenia bardziej precyzyjnych miar takich jak np. współczynniki płodności, dzietności teoretycznej czy oczekiwane trwanie życia, jednak w całej pracy nie znalazłam komentarza do żadnej miary reprodukcji ludności dla Polski czy w przekroju województw, która pozwoliłaby przedstawić sytuację demograficzną Lubelszczyzny w skali kraju w sposób porównywalny, niezależny od struktury wieku. Autorka niejednokrotnie podkreśla znaczenie struktury wieku dla zmiany natężenia urodzeń i zgonów. Jednak pisząc o tym, nie uwzględnia jednocześnie tej zależności w swojej analizie. Podobnie jak w poprzednich rozważaniach, porównania sytuacji demograficznej Lubelszczyzny w odniesieniu do całego kraju, utrudnia brak odpowiednich danych w tabelach 6 -12.

Konsekwencje wyludniania się obszarów wiejskich Lubelszczyzny są przedmiotem rozważań w rozdziale III. Rozpoczynając od omówienia dysproporcji na rynku pracy Autorka przedstawia analizę koncentracji ludności przy pomocy współczynników Lorenza. Ich wzrost w latach 1960-2014 Habilitantka wyjaśnia intensywną emigracją ludności wiejskiej, napływem ludności do miast w okresie industrializacji oraz procesem suburbanizacji. W efekcie wyróżnia i analizuje dwa rodzaje obszarów wiejskich: o słabej gęstości zaludnienia, z dominacją rolnictwa jako głównego źródła utrzymania oraz obszary położone w zasięgu wpływu miast. Jako kolejny efekt wyludniania, Habilitantka wskazuje deformacje struktur demograficznych. Uwzględnia w tym zakresie proporcje płci¹⁷, ich zróżnicowanie terytorialne i nadumieralność mężczyzn. Następnie podniesiona jest kwestia starzenia się populacji. Habilitantka uwzględnia tutaj tradycyjne mierniki i nie podaje ich wartości w odniesieniu dla całego kraju, co ponownie utrudnia porównanie.

W rozdziale IV Habilitantka opisuje teorie rozwoju ludności, które mają stanowić punkt wyjścia do interpretacji przebiegu zmian ludnościowych. Omówione tutaj teorie to teoria przejścia demograficznego, teoria kryzysu społecznego i demograficzne prawa wojny, koncepcja II przejścia demograficznego i teoria przejścia migracyjnego Zelinsky'ego. Autorka zwraca uwagę nie tylko na założenia i opis teorii, ale charakteryzuje także ich przebieg na ziemiach polskich, ich uwarunkowania i przejawy oraz różnice w stosunku do innych państw europejskich.

Z kolei rozdział V to opis uwarunkowań zmian ludnościowych. Habilitantka wykazała się tutaj niewątpliwie dogłębną znajomością historii Lubelszczyzny, tak w zakresie przynależności

---

¹⁷ Tym razem w tabeli są dane również dla całego kraju.

państwowej, zmian granic, rozwoju gospodarczego, rolnictwa i rozwoju miast, warunków życia ludności, problemów społecznych, kultury i religii. Niestety i tutaj pojawia się szereg pytań i wątpliwości. Przede wszystkim naturalnym wydawało się oczekiwanie powiązania wskazanych w przedstawionych wcześniej teoriach determinant ze zmianami demograficznymi w regionie. Podstawą wydaje się być badanie wpływu i znaczenia tych czynników. Tymczasem takiego powiązania brakuje, natomiast w już w pierwszym zdaniu Autorka stwierdza, że ('negatywne'¹⁸) zjawiska ludnościowe są spowodowane czynnikami ekonomicznymi (s.167). Skoro Habilitantka twierdzi, że sytuacja gospodarcza przekładała się na procesy demograficzne, powinna to wykazać. W pierwszej kolejności przedstawiona została historia regionu, ze szczególnym uwzględnieniem przynależności państwowej i zmian granic. Dopiero po kilku stronach znajdujemy informację o akcjach wysiedleńczych, czy rozwoju ruchu granicznego po roku 90., ale bez odniesienia do rozwoju demograficznego regionu Lubelszczyzny. Punkt drugi rozdziału to opis rozwoju gospodarczego regionu z uwzględnieniem zróżnicowania wewnątrz regionu, sytuacji na rynku pracy i problemów społecznych oraz, ale znów bez odniesienia do rozwoju demograficznego. W dalszej kolejności Autorka charakteryzuje warunki życia ludności, przy czym szczególną uwagę zwraca na warunki mieszkaniowe, a w zasadzie na standard mieszkań, infrastrukturę techniczną, rozwój handlu, ochrony zdrowia, a na koniec zauważa także zróżnicowanie w wysokości dochodów gospodarstw domowych. Te ostatnie mierzone są prawdopodobnie wysokością przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia brutto¹⁹. Następnie przedstawiony jest opis procesu urbanizacji w województwie lubelskim, w którym zawarto wiele informacji o liczbie miast, ich rozwoju oraz liczbie i udziale ludności zamieszkującej w miastach w wybranych latach (od 1995 do 2014) – tab. 22.

W czwartym punkcie rozdziału V, Autorka zamieszcza rozważania o determinantach demograficznych i społecznych. Priorytetowe znaczenie przypisuje w tym zakresie strukturze mieszkańców regionu według płci i wieku. Natomiast pozostałe czynniki Habilitantka charakteryzuje jako jakościowe, których znaczenia dla sytuacji demograficznej należy się niekiedy domyślać, choć jak podaje dwa zdania później „mają one niezaprzeczalny wpływ na przebieg procesów ludnościowych” (s.207). Jako „niekorzystną” strukturę wieku, Habilitantka przedstawia taką ze znacznym odsetkiem osób starszych i malejącym udziałem roczników w „niskich przedziałach wieku”²⁰ (s.207). Autorka zwraca także uwagę na selektywny charakter migracji, co spowodowało „zaburzenia optymalnych, zrównoważonych proporcji płci w określonych grupach wieku”. Niestety poza stwierdzeniem o „zaburzeniu”, nie przedstawiono wyjaśnienia, jakie są owe 'optymalne proporcje'. Podobne wątpliwości powoduje przedstawienie zmian struktur ludności na Lubelszczyźnie bez ukazania sytuacji w skali całego

---

¹⁸ Przez przekorę nasuwa się pytanie o 'pozytywne' zjawiska ludnościowe. Pomijając definicję 'pozytywnych' zjawisk, czy czynniki ekonomiczne nie oddziałują na ich kształtowanie?

¹⁹ W tekście rozprawy Autorka odwołuje się do różnych informacji liczbowych, ale stosunkowo rzadko przedstawia je w formie tabelarycznej. Niestety nie zawsze też można mieć pewność odnośnie do źródła, dokładnej definicji wskaźnika i czasu, którego dane dotyczą. Tak jest też w przypadku gospodarstw domowych, które dysponują dochodami niewystarczającymi na zaspokojenie podstawowych potrzeb (s. 200).

²⁰ Jakże to są „niskie” przedziały wieku?

kraju, tym bardziej, że praca dotyczy depopulacji w odniesieniu do jednego wybranego regionu. Przykładowo, przedstawione w tabeli 23 (s.208) struktury ludności według ekonomicznych grup wieku wskazują wyższy udział ludności w wieku przedprodukcyjnym w województwie lubelskim niż w skali kraju, tak w 1995 r. (28,5% - woj. lubelskie i 26,6% - Polska), jak i w 2014 r. (18,1% - woj. lubelskie i 18,0% - Polska). Pominiecie porównań nie pozwoliło Autorce na zwrócenie uwagi na różnicę w tempie przemian. Habilitantka jednak uczciwie zaznacza, że struktura ludności według ekonomicznych grup wieku na Lubelszczyźnie nie odbiega od wielkości dla całej Polski (s. 209).

Rozdział V kończy „określenie hierarchii determinant” przemian ludnościowych (s. 224) oraz typologia gmin oparta na podobieństwie uwarunkowań procesów demograficznych (s. 228). Hierarchię determinant dr M. Flaga określa na podstawie współczynników korelacji pomiędzy procentową zmianą liczby ludności w gminie w latach 1995 – 2014 oraz czternastoma wskaźnikami reprezentującymi omówione wcześniej grupy czynników geopolitycznych (1 zmienna), ekonomicznych (6 zmiennych), społecznych (3 zmienne) i demograficznych (4 zmienne) – tab. 28 (s. 225). Wartości większości zmiennych pełniących rolę determinant dotyczą roku 2014²¹. Zmienne zostały dobrane w sposób subiektywny, bez jakichkolwiek wyjaśnień czy odniesienia do teorii demograficznych, ale rzeczywiście zostały omówione we wcześniejszych podrozdziałach i można je uznać za reprezentujące poszczególne grupy czynników. Można także przypuszczać, że ich wybór wynikał z dostępności danych statystycznych na poziomie gmin. Nie może natomiast pozostać bez komentarza zastosowana przez Habilitantkę metoda ‘hierarchizacji’ oraz interpretacja wyników zamieszczonych w tab. 29 (s. 226 i nast.). Nie potrafię zrozumieć wyjaśnień, że „wraz ze wzrostem udziału osób w wieku prokreacyjnym zwiększa się zaludnienie” oraz, że „wraz ze wzrostem udziału osób w wieku poprodukcyjnym – zaludnienie się zmniejsza” (s. 226). Habilitantka nadaje opisanej relacji przyczynowo skutkowy charakter, ignorując następstwo czasu: to przyczyna poprzedza skutek. Jak można wyjaśniać wzrost bądź spadek liczby ludności w okresie 20 lat strukturą wieku ludności w końcowym momencie obserwacji? Rzeczywistość jest dokładnie odwrotna. To struktura wieku ludności w 2014 r. jest konsekwencją modyfikacji struktury wejściowej przez łączne oddziaływanie ruchu naturalnego i wędrownego ludności w analizowanym 20-leciu. Oczywisty jest tutaj ‘zwrotny’ charakter relacji między wcześniejszą, aktualną i przyszłą strukturą wieku, szczególnie wyraźny, gdy czas obserwacji jest od siebie oddalony o okres około 20 lat odpowiadający kolejnemu pokoleniu (za który często przyjmuje się średni wiek kobiet w momencie macierzyństwa²²).

W rozdziale szóstym dr M. Flaga dokonuje kolejnego podziału gmin na podstawie siedemnastu zmiennych opisujących charakterystyki demograficzne (s.235-26). Wyniki tej klasyfikacji zostają zestawione z rezultatami wcześniejszych, w celu „określenia związków pomiędzy stanem ludnościowym różnych części województwa a zespołem determinujących go lokalnych

²¹ Jedynie wartości dwóch zmiennych określono prawdopodobnie na podstawie spisu ludności z 2002 r., co nie zostało wyjaśnione w pracy.

²² Obecnie wiek ten uległ istotnemu zwiększeniu z 23,5 lat w 1983 r do 27,3 lata w 2017 r.

czynników” (s. 236). Pozwala to Habilitantce sformułować cztery modele rozwoju demograficznego: silnej depresji demograficznej, umiarkowanej depresji, słabej depresji i wzrostu demograficznego. Kolejna część rozdziału to „studium przypadku” - szczegółowy opis trzech gmin: gminy Hanna, Stężycza oraz Turobin, które reprezentują model silnej depresji.

Rozprawę kończy sformułowanie modelu „cyklu depopulacyjnego”, co zostało już omówione wcześniej. Może warto dodać, że pojęcie cykliczności jest zasadne w analizie reprodukcji ludności, ale w odniesieniu do badania depopulacji, właściwsze wydaje się wyodrębnianie faz, czy etapów w kształtowaniu zjawiska.

Po przeczytaniu rozprawy nie potrafię wskazać jakie kwestie teoretyczne Autorka rozstrzygnęła (s. 333)? Jednak przyznaję, że słusznie dr M. Flaga zauważyła potrzebę wyjaśnienia przebiegu procesów ludnościowych w sytuacji głębokich przemian systemowo-gospodarczych. Nie sądzę jednak, by można się w tym przypadku ograniczyć do badań na poziomie makro, które uwzględniono w pracy pomijając znaczenie czynników kształtujących indywidualne decyzje prokreacyjne.

Przygotowując pracę o charakterze interdyscyplinarnym, Autor powinien zgłębić zagadnienia będące jej przedmiotem w wymiarze każdej dyscypliny, poznać literaturę, dotychczasowy stan badań, stosowane metody. W tym momencie pojawia się szereg wątpliwości, których jednoznaczne rozstrzygnięcie jest poważnym dylematem.

Ocena pracy pod względem formalnym

Jak wielokrotnie zauważono w niniejszej recenzji, język monografii jest raczej trudny, a przede wszystkim nieprecyzyjny, co powoduje, że w odbiorze ma raczej potoczny, aniżeli naukowy charakter. Autorka nie ma daru jasnego i prostego formułowania myśli. Zdecydowanie lepiej czyta się części poświęcone opisom geograficznym, czy studiom przypadku. Tekst jest rozwlekły, charakteryzuje go wiele powtórzeń oraz nadużywanie wartościujących określeń zamiast ograniczenia się do rzetelnego opisu sytuacji demograficznej, jej przyczyn i skutków.

Przejawem pewnej „nieporadności” jest także bardzo głęboka struktura pracy. Została ona nieco ukryta w przyjętym sposobie numerowania rozdziałów: w pracy znajdujemy siedem rozdziałów pierwszych (1), drugich (2) itd. Przyjęcie cyfr arabskich dla oznaczenia rozdziałów (głównych) uwidoczniliby bardzo szczegółową – gdyż aż czterostopniową strukturę. Sposób numeracji rozdziałów jest oczywiście kwestią konwencji przyjętej w Wydawnictwie. Jednak wiele podniesionych w recenzji niedociągnięć, np. w zakresie struktury pracy, kwestii językowych a także błędów merytorycznych, można było uniknąć dzięki staranniejszemu procesowi wydawniczemu.

Z kolei bardzo pozytywnym elementem rozprawy są kartogramy prezentujące zróżnicowanie przestrzenne analizowanych zjawisk i mierników. Autorka przygotowała je w sposób precyzyjny ujmując w wielu przypadkach na jednej mapie kilka informacji (np. ryc. 8, 9, 11, 20,

22, 29). Fakt, że jest specjalistką w tym zakresie znalazł odzwierciedlenie także w jednej ze znacniejszych pozycji w dorobku Habilitantki - publikacji w czasopiśmie „Journal of Maps”.

Łączna ocena monografii

Ocena przedstawionej jako osiągnięcie habilitacyjne pracy p. dr M. Flagi nie jest jednoznaczna i bezdyskusyjna. Na jednej szali wagi jest niepoślednia znajomość województwa lubelskiego, jego geografii, historii, zagadnień ekonomicznych i społecznych, w tym warunków życia ludności, kultury, religijności i oczywiście rozwoju demograficznego. Szkoda, że Habilitantka nie ograniczyła się do zagadnień, w których może być ekspertem.

Na drugiej szali wagi mamy wiele niedoskonałości warsztatowych, trudność w precyzyjnym formułowaniu hipotez badawczych, niewłaściwą strukturę pracy, nieprecyzyjny język, słabą znajomość metod demograficznych i statystycznych oraz brak umiejętności syntezy i niezależne traktowanie każdego opisywanego w pracy zagadnienia, które tworzą na siłę posklejane części. Odnośnie do struktury pracy, zastosowaniem podejścia indukcyjnego próbowałam wyjaśnić obserwację i szczegółowy opis zjawisk, które poprzedzają formułowanie wniosków ogólnych (modelu badania procesu depopulacji). Jednak nie potrafię wytłumaczyć błędnego toku wnioskowania, a niewłaściwe zastosowanie podstawowych metod statystycznych do 'hierarchizacji determinant przemian ludnościowych' przeważało szalę.

Wobec powyższego nie mogę jednoznacznie stwierdzić, że praca spełnia wymogi stawiane pracom habilitacyjnym.

2. Ogólna ocena dorobku naukowo-badawczego w okresie po uzyskaniu przez Habilitantkę stopnia doktora nauk o Ziemi w zakresie geografii

Biorąc pod uwagę, iż od czasu uzyskania przez Habilitantkę stopnia naukowego doktora (2005r.) minęło 14 lat, Jej dorobek należy uznać za umiarkowany (por. tab. 1 i tab.2).

Habilitantka przedstawiła swój dorobek w ujęciu podejmowanych obszarów badawczych oraz w formie wykazu (załącznik 5). Pani dr M. Flaga nie ma profilu na GoogleScholar, a informacje w Research Gate wydają się niekompletne²³. Obszerne zestawienie informacji o dorobku Pani Doktor dostępne jest na stronie internetowej Zakładu Geografii Społeczno-Ekonomicznej UMCS²⁴. Ogólna ocena dorobku uwzględnia syntezę i analizę informacji z powyższych źródeł. Dążąc do jak najrzetelniejszej oceny, pojawiły się pewne rozbieżności i wątpliwości. Przykładowo, bardzo skądinąd dobre czasopismo, jakim jest „Bulletin of Geography. Socio-economic series”, aktualnie indeksowane w Web of Science (Emerging Sources Citation

²³ Na profilu dr Flagi w Research Gate jest 10 pozycji.

²⁴ <https://www.umcs.pl/pl/adres-book-employee.691.pl.html>

Index²⁵), jest czasopismem z listy B MNiSW (15 punktów). Tak więc ujęcie artykułów opublikowanych w latach 2006 czy 2010 w „Bulletin of Geography. Socio-economic series”, jako opublikowanych w czasopiśmie znajdującym się w bazie JCR może być mylące, ponadto sugeruje jakoby było to czasopismo z dotychczasowej listy A MNiSW. Podobne wątpliwości dotyczą kwalifikacji rozdziału w książce wydanej w serii Religion and Society, De Gruytera. W żaden sposób nie podważam jakości przytoczonych publikacji. Także nie popadając w skrajności tzw. ‘punktozy’, stwierdzam tylko niejasności i nierzetelność przedstawionej do oceny kwalifikacji i zestawień.

Tabela 1
Zestawienie dorobku publikacyjnego dr Małgorzaty Flagi po uzyskaniu stopnia doktora

Lp.	Rodzaj publikacji	Liczba publikacji przygotowanych			Razem
		Samodzielnie	Jako współautor	W języku obcym	
I.	Monografie naukowe (w tym praca habilitacyjna)	2 (1)*	3 (3)	-	5 (4)
II.	Artykuły w czasopismach				
II.A.	Publikacje w czasopismach znajdujących się w bazie JCR lub ERIH**	2 (2)	4 (4)	6 (6)	6 (6)
II.B.	Publikacje w czasopismach międzynarodowych lub krajowych innych niż znajdujących się w bazach lub na liście wymienionej w pkt II.A.	9 (9)	3 (8)	3 (5)	12 (17)
II.C.	Rozdziały w monografiach	5 (7)	7 (9)	3 (2)	12 (16)
II.D.	Inne opracowania, raporty, ekspertyzy		4 (4)		4 (4)
Razem		18 (19)	21 (28)	12 (13)	39 (47)

Uwagi: *w nawiasach podano dane według zestawienia w dokumentacji Habilitantki

**pomimo przedstawionych w tekście zastrzeżeń, w punkcie II.A. uwzględniono wszystkie przedstawione przez Habilitantkę pozycje. Korekta skutkowałaby zmniejszeniem liczby pozycji w pkt. II.A. do 3.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie dokumentacji, danych Google Scholar, Publish or Perish i POL-index oraz strony internetowej Zakładu Geografii Społeczno-Ekonomicznej UMCS

Dorobek naukowy dr M. Flagi po doktoracie to łącznie 35²⁶ pozycji oraz 4 opracowania o innym charakterze (tab. 1). Nieco mniej aniżeli połowę stanowią publikacje przygotowane samodzielnie, a w około 54% to prace we współautorstwie. Niestety do dokumentacji nie załączono oświadczeń współautorów, co jest powszechnym wymogiem w przypadku postępowań awansowych. Natomiast oddać trzeba, że w opisie każdej pozycji Habilitantka zamieszcza informację o swoim wkładzie tak co do zakresu wykonanych prac, jak i udziału procentowego. W języku angielskim dr M. Flaga opublikowała 11 pozycji, a jedną w języku ukraińskim. W dorobku Habilitantki wyróżnić można pięć monografii, w tym dwie przygotowane samodzielnie, przy czym jedna, wydana w 2006 r. to doktorat, a druga to przedstawiona jako osiągnięcie rozprawa habilitacyjna (wydana w 2018r.). Dwie inne pozycje

²⁵ „Bulletin of Geography. Socio-economic series” nie znajdował się na liście JCR z 2017r.

http://images.info.science.thomsonreuters.biz/Web/ThomsonReutersScience/%7Bda895e0c-0d4f-44f2-a6d5-6548d983a79f%7D_M151_Crv_JCR_Full_Marketing_List_A4_FA.pdf

²⁶ Bazy Google Scholar czy Publish or Perish wskazywały nieco niższą liczbę, natomiast w wykazie Habilitantki są 43 pozycje (plus 4 inne).

zostały wydane w ramach Studiów Obszarów Wiejskich przez Komisję Obszarów Wiejskich PTG, IGiPZ PAN w 2010 i w 2014 r.

Stosunkowo znaczną część dorobku stanowią rozdziały w monografiach - 12 pozycji oraz zakwalifikowany przez Autorkę jako czasopismo z listy JCR, rozdział w książce *Crossings and Crosses. Borders, education, and religions in Northern Europe*, która opublikowana została w serii: Religion and Society (63) De Gruyter. Podobnie liczna jest grupa artykułów opublikowanych w czasopismach nie znajdujących się w bazie JCR lub ERIH – 12 (17) pozycji oraz rozdziałów w monografiach – 12 (16). Wskazane tutaj rozbieżności dotyczą przede wszystkim prac we współautorstwie.

Na uwagę zasługują też dwa artykuły z listy A MNiSW opublikowane w 2016 i 2017r. Są to publikacje w czasopismach „Journal of Maps” i „Problemy Ekorozwoju”²⁷ (łącznie za 35 punktów), przy czym każda z publikacji jest we współautorstwie. Dwa powyższe artykuły ukazały się w czasopismach, których Impact Factor wynosił odpowiednio: 1,435 - „Journal of Maps” oraz 1,058 - „Problemy Ekorozwoju”. Uwzględniając ponadto trzy publikacje w Bulletin of Geography. Socio-economic Series, w tym dwie samodzielne (opublikowane w 2006 i 2010 r.) zauważyć należy międzynarodowy zasięg dorobku Habilitantki.

Na podstawie Publish or Perish (wg Google Scholar), Indeks Hirscha dr M. Flagi wynosi 4, przy liczbie cytowań - 77 w odniesieniu do 25 pozycji dorobku. Z dokumentacji wynika, że według bazy Scopus, Indeks Hirscha Pani Doktor wynosi 2, przy liczbie cytowań - 8²⁸.

Tabela 2

Zestawienie liczby cytowań publikacji i indeksu Hirscha

Źródło	Liczba prac	Indeks Hirscha	Liczba cytowań
POL-index Polska Baza Cytowań	26		
Google Scholar*	30	-	63
Publish or Perish*	25	4	77
Web of Science*/**		0	0
Scopus**		2	8

Uwagi: * na dzień 10.06.2019

**według załącznika 5 dokumentacji przygotowanej przez Habilitantkę

Źródło: Opracowanie własne na podstawie dokumentacji oraz danych Google Scholar, Publish or Perish i POL-index

Dr M. Flaga jest także współredaktorem 5 pozycji. Są to Prace Komisji krajobrazu Kulturowego Polskiego Towarzystwa Geograficznego (nr. 17 i 21). Habilitantka współredagowała również dwa zeszyty naukowe WNoZiGP UMCS w Lublinie. Wśród aktywności naukowych Pani Doktor podkreślić należy aktywny udział w wielu konferencjach i seminariach naukowych. Od 2008r.²⁹

²⁷ Czasopismo znajduje się na liście A MNiSW (pozycja 9354, ISSN 1895-6912) i ukazuje się także pod angielskim tytułem: „Problems of Sustainable Development”

²⁸ Bardzo prawdopodobne, że w dokumentacji Habilitantka odwrotnie podała statystkę, sądząc że powinno być: 11 cytowań, 8 cytowanych prac.

²⁹ Habilitantka nieprecyzyjnie rozróżnia prace przed i po doktoracie. Ponieważ w zestawieniu brak dat, w powyższym zestawieniu pominięto konferencje w 2005 r. Jest to konsekwencją przytoczenia w zestawieniu

Habilitantka uczestniczyła w 20 konferencjach, na które współprzygotowała 6 referatów w języku angielskim, a 4 konferencjach uczestniczyła bez referatu. Wszystkie wskazane konferencje, w tym również międzynarodowe odbyły się w Polsce. Od 2007 r. Pani Doktor uczestniczyła także w organizacji 6 seminariów i konferencji naukowych, w tym jednej międzynarodowej.

W ocenie dorobku naukowego Habilitantki wyróżnić należy także aktywny udział w grantach badawczych finansowanych ze źródeł zewnętrznych. Na uwagę zasługują w tym względzie:

1. Projekt badawczy Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego (N306 046 32/3180) pt. „Wpływ granicy państwowej na kierunki rozwoju społeczno-gospodarczego wschodniej części woj. lubelskiego”. Kierownik: prof. dr hab. J. Bański, lata 2007-2010.
2. Projekt badawczy NCN (7009/B/P01/2011/40) pt. „Wpływ przekształceń społeczno-ekonomicznych na potencjał ludnościowy wschodniej Polski – diagnoza i prognoza”. Kierownik: prof. dr hab. J. Bański, lata 2011-2014.
3. Projekt badawczy NCN (333286 2016/21/B/HS1/00823) pt. „Krzyże powypadkowe przy polskich drogach”. Kierownik: dr hab. L. Przybylska, prof. ndzw UG, lata 2017-2019.

We wszystkich projektach naukowych finansowanych ze środków zewnętrznych, dr M. Flaga pełniła rolę wykonawcy.

W autoreferacie Habilitantka podaje trzy obszary swoich zainteresowań naukowych. W dużej mierze są one zbieżne z tematyką rozprawy, w której wyróżnić można podobne części. Obejmują one następujące zagadnienia:

1. Problemy demograficzne i społeczne pogranicza polsko-ukraińskiego.
2. Krajobraz kulturowy człowiek i przestrzeń:
  - a. Mniejszości narodowe w Polsce i na świecie
  - b. Krajobraz sakralny Polski i świata
3. Rozwój i formy turystyki kulturowej, zwłaszcza turystyki religijnej.

W dorobku habilitantki podkreślić pragnę głęboką znajomość Lubelszczyzny, a dokładniej pogranicza polsko-ukraińskiego. Habilitantka zajmuje się tą problematyką co najmniej od roku 2000. Czyni to z dużym zaangażowaniem, przygotowując dokumentację nie tylko kartograficzną, ale również fotograficzną obserwowanych przemian. Od początku też w swoich pracach dr M. Flaga koncentrowała się na kwestiach przemian demograficznych, a w zasadzie zmiany liczby ludności. Niestety w swoich pracach ogranicza się do zestawienia surowych miar demograficznych. Chociaż w autoreferacie wskazuje na rozszerzenie badań o analizę struktur ludności i identyfikację determinant opisywanych zmian, tak w monografii, jak

---

uczestnictwa w konferencji w 2004r. oraz udziału w Komitecie organizacyjnym 53 Ogólnopolskiego Zjazdu PTG w 2004r. (stopień doktora 29.06.2005 r.)

również w przedstawionych do oceny publikacjach, kwestie te są traktowane niezależnie i w sposób niewystarczający.

W mojej ocenie zdecydowanie bardziej pogłębione są studia w zakresie zagadnień kulturowych mniejszości narodowych, historii, tradycji, religijności. W tym zakresie Pani Doktor w pełni się odnajduje, podkreślenia wymaga Jej zaangażowanie i pasja badawcza. W swoich pracach nie tylko opisuje oryginalny krajobraz sakralny pogranicza, ale przedstawia go w ujęciu historycznym wskazując na znaczenie dla rozwoju regionu.

Ogólna ocena osiągnięć naukowo-badawczych

W ogólnej ocenie dorobku naukowo-badawczego, rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego wskazuje uwzględnienie szczególnych osiągnięć, których moja ocena jest następująca:

1. Autorstwo lub współautorstwo publikacji naukowych w czasopismach znajdujących się w bazie Journal Citation Reports (JCR) lub na liście European Reference Index for the Humanities (ERIH).

Habilitantka posiada w dorobku dwa lub trzy artykuły znajdujące się w bazie JCR.

Moja ocena tego kryterium jest pozytywna i wysoka.

2. Autorstwo lub współautorstwo monografii, publikacji naukowych w czasopismach międzynarodowych lub krajowych innych niż znajdujące się w bazach.

W zakresie autorstwa oraz współautorstwa monografii i publikacji w czasopismach po uzyskaniu stopnia doktora wskazać należy 12 artykułów w czasopismach spoza listy JCR, przy czym trzy przygotowano w języku angielskim. Dr M. Flaga jest także autorem bądź współautorem 5 monografii i 12 rozdziałów w monografiach, z których trzy są w języku angielskim.

Moja ocena tego kryterium jest umiarkowanie pozytywna. Na ocenę ta wpływa duża liczba prac we współautorstwie.

3. Autorstwo lub współautorstwo odpowiednio dla danego obszaru: opracowań zbiorowych, katalogów zbiorów, dokumentacji prac badawczych, ekspertyz.

Wskazać tutaj można udział Habilitantki w pracach dotyczących *Planu ochrony dla Poleskiego Parku Narodowego i obszarów Natura 2000 w granicach Parku* a także prace w zespole zajmującym się problemami transgranicznego rezerwatu biosfery „Roztocze”.

Moja ocena tego kryterium jest pozytywna.

4. Sumaryczny Impact Factor publikacji naukowych według listy Journal Citation Reports (JCR), zgodnie z rokiem opublikowania.

Publikacja dwóch artykułów w czasopismach z Impact Factor: 1,435 - „Journal of Maps” oraz 1,058 – „Problemy Ekorozwoju”

Moja ocena tego kryterium jest pozytywna.

5. Liczbę cytowań publikacji według bazy Web of Science (WoS).

Liczba cytowań według Web of Science wynosi 0, a według bazy Google Scholar, z pominięciem autocytowań wynosi 63.

Moja ocena tego kryterium jest umiarkowanie pozytywna.

6. Indeks Hirscha opublikowanych publikacji według bazy Web of Science (WoS).

Indeks Hirsha dr M. Flagi według bazy Web of Science wynosi 0, według Publish or Perish 2, a według Scopusu wynosi 4.

Moja ocena tego kryterium jest umiarkowanie pozytywna.

7. Kierowanie międzynarodowymi lub krajowymi projektami badawczymi lub udział w takich projektach.

Dr M. Flaga nie kierowała projektami badawczymi, ale uczestniczy, bądź uczestniczyła w 3 projektach naukowych NCN.

Moja ocena tego kryterium jest umiarkowanie pozytywna.

8. Międzynarodowe lub krajowe nagrody za działalność naukową.

Habilitantka wymienia dwie nagrody rektora za działalność na rzecz uczelni oraz odznakę Polskiego Towarzystwa Geograficznego, ale nie kwalifikuje ich do działalności naukowej.

Moja ocena tego kryterium nie jest pozytywna.

9. Wygłoszenie referatów na międzynarodowych lub krajowych konferencjach tematycznych.

Dr M. Flaga aktywnie uczestniczyła w 20 konferencjach naukowych (po doktoracie). Wśród przygotowanych referatów 6 było w języku angielskim.

Moja ocena tego kryterium jest umiarkowanie pozytywna.

Ocena prawie wszystkich wymienionych w rozporządzeniu Ministra obszarów działalności naukowej jest pozytywna.

3. Ocena dorobku dydaktycznego, popularyzatorskiego oraz współpracy międzynarodowej

W ocenie działalności dydaktycznej wskazać można opiekę nad dyplomantami na kierunkach *Geografia* oraz *Turystyka i rekreacja*. Ponadto Pani Doktor prowadzi zajęcia na studiach podyplomowych, ma także swój wkład w przygotowanie podręcznika z geografii dla licealistów.

Habilitantka podkreśla swoją aktywność w zespołach przygotowujących diagnozy i ekspertyzy dotyczące zagadnień demograficznych i społecznych, a także terenów chronionych obszaru Lubelszczyzny.

Dr Małgorzata Flaga jest członkiem Polskiego Towarzystwa Geograficznego, w którego pracach aktywnie uczestniczy. Habilitantka współredagowała publikacje okolicznościowe z okazji jubileuszu 70-lecia Oddziału a także z okazji Kongresu Geografów Polskich w 2015r. W swoim

dorobku Habilitantka wymienia dwie nagrody Rektora UMCS za prace dla Uczelni oraz Złotą Odznakę Polskiego Towarzystwa Geograficznego.

Po doktoracie Habilitantka nie uczestniczyła w żadnym stażu naukowym i w zakresie współpracy międzynarodowej nie wskazuje aktywności.

W zakresie działalności popularyzatorskiej dr M. Flaga wskazuje kilka odczytów dla różnych gremiów, udział w obchodach Dnia Ziemi. Na wyróżnienie zasługuje tutaj indywidualna wystawa fotograficzna Pani Doktor pt. „Na granicy światów, na granicy czasów” zorganizowana w 2012 r.

W konkluzji stwierdzam, że ocena działalności dydaktycznej, organizatorskiej i popularyzatorskiej Habilitantki jest raczej słaba, aczkolwiek pozytywna.

4. Stwierdzenie o zasadności nadania Habilitantce stopnia naukowego doktora habilitowanego nauk o Ziemi w dyscyplinie geografia

Oceniając dorobek naukowo-badawczy Habilitantki, w tym książkę *Model przemian demograficznych w regionach wyludniających się Polski na przykładzie województwa lubelskiego*, wskazaną jako podstawowe osiągnięcie naukowe w okresie po uzyskaniu stopnia doktora, a także pozostały dorobek publikacyjny, działalność naukową, działalność dydaktyczną i popularyzatorską, stwierdzam, iż nie spełniają one kryteriów określonych w art. 16 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki. W szczególności stwierdzam, iż główne osiągnięcie naukowe dr Małgorzaty Flagi wskazane w postępowaniu habilitacyjnym nie spełnia wymogów pracy habilitacyjnej.

W związku z powyższym stwierdzam, że dr Małgorzata Flaga nie spełnia warunków wymaganych dla uzyskania stopnia doktora habilitowanego i negatywnie opiniuję wniosek o nadanie tego stopnia.

Elżbieta Jędrak

